

در شاهنامه سازهای موسیقی

سازها، ریتم و آهنگ‌ها در هنگام رزم و بزم متفاوت بوده‌اند. تأملی بیش‌تر در این سند معتبر تاریخی ارزش و جایگاه موسیقی را در زندگی ایرانیان کاملاً به اثبات می‌رساند. در این مقاله بر آن شدم که برخی آلات رزمی و بزمی را (به ترتیب الفبا) معرفی کنم.

سازهای بزمی: ابریشم:

تار سازهایی است که با مضراب یا ناخن می‌نوازند؛ تارهای رود و چنگ از ابریشم و زه تعبیه می‌شده، از این رو ابریشم معنی تار یا ساز گرفته است.

(غمنامه‌ی ریتم و سهراب، ص ۱۳۰)

ز آواز ابریشم و بانگ نای
سمن عارضان پیش خسرو به پای

(همان، ص ۱۲۳)

بربط:

کلمه‌ای فارسی مرکب از بر، به معنی سینه و بت، یعنی مرغابی (چون شبیه سینه‌ی مرغابی است) و دسته‌ی آن مانند اردک است، مرکب از چهار تار است و آعراب به آن عود می‌گویند و با زخمه یا مضراب آن را می‌نواختند.

(فرهنگ جامع شاهنامه، ص ۱۴۳)

می و بربط و نای بر ساختند
دل از بودنی‌ها پر داخند

(شاهنامه، چاپ مسکو، ص ۲۲۱)

چنگ:

سازی است مشهور از سازهای زهی به شکل مثلث، که به وسیله‌ی چنگ زدن به زه‌های آن «با انگشت» نواخته می‌شود. نوازنده ساز را به گردن می‌آویخته و با زخمه یا قطعه چوبی در دست سیم‌ها را مرتعش می‌ساخته است و از دست چپ، برای تنوع در اصوات،

همه رزم و بزم است و رای و سخن

شاهنامه نه فقط بزرگ‌ترین و پرمایه‌ترین دفتر شعری است که از عهد سامانیان و غزنویان بازمانده است، بلکه در واقع مهم‌ترین سند ارزش و عظمت زبان فارسی و روشن‌ترین گواه شکوه و رونق فرهنگ و تمدن ایرانی است. داستان ملی و تاریخی قوم ایرانی در طی آن به بهترین وجهی نمودار شده است، احساسات عمیق وطنی و تعالیم لطیف اخلاقی در آن همه جا جلوه یافته...

در شاهنامه بزم و رزم، شادی و غم، جنگ و صلح در چند قدمی یکدیگر قرار می‌گیرند، به طوری که جنگجوی شاهنامه همان‌گونه که رزم‌ساز است، بزم نیز می‌سازد. عقیده بر این است که تا حیات است شادی نیز وجود دارد. زندگی هر چند کوتاه ولی سرشار است.

چنین گفت خرم‌دلی رهنمای

که خوشی‌گزین زین سپنجی سرای

(نامرنامه، ص ۲۳۰)

شاهنامه این کاخ بلند در واقع کتاب تمدن و فرهنگ و موسیقی دیرینه‌ی ایرانیان است. شاید به جرئت بتوان گفت کتابی بدین‌گونه نایاب است. پهلوانان شاهنامه در تمامی لحظات زندگی همواره در بزم و رزم زیسته‌اند و در بیش‌تر مواقع چون انسان‌های معمولی روحشان برای تعالی و پرواز به شنیدن صدای ساز نیاز می‌یابد. البته این نیاز روحی مختص بزم نیست بلکه هنگام رزم و حماسه نیز این نیاز کاملاً محسوس است.

خلاصه‌ی کلام این‌که تمامی شاهان و پهلوانان شاهنامه چه ایرانی و غیر ایرانی، چه عادل و چه ظالم، همه به نوعی با موسیقی یار و همراه بوده‌اند. با مطالعه‌ی دقیق‌تر می‌توان به این موضوع نیز پی برد که تنوع آلات،

چکیده

نویسنده‌ی مقاله در این پژوهش تلاش کرده است ارزش و مقام موسیقی را در شاهنامه به اختصار مورد بررسی قرار دهد. با این اعتقاد که یکی از ارزنده‌ترین مزایای شاهنامه آهنگ و ریتم سحرانگیز شعر آن است. هم‌چنین سعی کرده است جایگاه موسیقی را، نه فقط هنگام بزم که هنگام رزم نیز، به اجمال بررسی کند.

کلید واژه‌ها

موسیقی، شاهنامه، ساز بزمی، ساز رزمی

لیلا چاریدین

کارشناس ارشد زبان و ادب فارسی

دفتر انتشارات کمک آموزشی

آشنایی با مجله های رشد

مجله های رشد توسط دفتر انتشارات کمک آموزشی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وابسته به وزارت آموزش و پرورش تهیه و منتشر می شوند:

مجلات دانش آموزی (به صورت ماهنامه و ۸ شماره در هر سال

تحصیلی منتشر می شوند)

- **رشد کودک** (برای دانش آموزان آمادگی و پایه ی اول دوره ی ابتدایی)
- **رشد نوآموز** (برای دانش آموزان پایه های دوم و سوم دوره ی ابتدایی)
- **رشد دانش آموز** (برای دانش آموزان پایه های چهارم و پنجم دوره ی ابتدایی)
- **رشد نوجوان** (برای دانش آموزان دوره ی راهنمایی تحصیلی).
- **رشد جوان** (برای دانش آموزان دوره ی متوسطه).

مجلات عمومی (به صورت ماهنامه و ۸ شماره در هر سال

تحصیلی منتشر می شوند)

- **رشد آموزش ابتدایی**، **رشد آموزش راهنمایی تحصیلی**، **رشد تکنولوژی آموزشی**، **رشد مدرسه فردا**، **رشد مدیریت مدرسه**، **رشد معلم (دو هفته نامه)**

مجلات تخصصی (به صورت فصلنامه و ۴ شماره

در سال منتشر می شوند)

- **رشد برهان راهنمایی (مجله ریاضی برای دانش آموزان دوره ی راهنمایی تحصیلی)**، **رشد برهان متوسطه (مجله ریاضی برای دانش آموزان دوره ی متوسطه)**، **رشد آموزش قرآن**، **رشد آموزش معارف اسلامی**، **رشد آموزش زبان و ادب فارسی**، **رشد آموزش هنر**، **رشد مشاور مدرسه**، **رشد آموزش تربیت بدنی**، **رشد آموزش علوم اجتماعی**، **رشد آموزش تاریخ**، **رشد آموزش جغرافیا**، **رشد آموزش زبان**، **رشد آموزش ریاضی**، **رشد آموزش فیزیک**، **رشد آموزش شیمی**، **رشد آموزش زیست شناسی**، **رشد آموزش زمین شناسی**، **رشد آموزش فنی و حرفه ای**

مجلات رشد عمومی و تخصصی برای آموزگاران، معلمان، مدیران و کادر اجرایی مدارس، دانشجویان مراکز تربیت معلم و رشته های دبیری دانشگاه ها و کارشناسان تعلیم و تربیت تهیه و منتشر می شوند.

◆ نشانی: تهران، خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش - پلاک ۲۶۸ - دفتر انتشارات کمک آموزشی
◆ تلفن و نمابر ۸۸۸۳۹۱۸۶

ریتم و آهنگ، استفاده می کرده است.

(فرهنگ جامع شاهنامه، ص ۳۵۶)

پرستندگان ایستاده به پای

آبا بریط و جنگ و رامش سرای

(شاهنامه، چاپ مسکو، ص ۲۵۹)

ریاب:

سازی است در موسیقی که چهار تار دارد و دسته ای کوتاه، که نام دیگر آن تنبور است.

(فرهنگ جامع شاهنامه، ص ۵۲۵)

همه شب ز آوای چنگ و ریاب

سپه را نیامد بر آن دشت خواب

(شاهنامه، چاپ مسکو، ص ۱۵۳)

رود:

نوعی ساز تازی که بر روی سازها کشند و تار چون از رودی گوسفند است، زه تافته.

(فرهنگ جامع شاهنامه، ص ۵۴۱)

سخن های رستم به نای و به رود

بگفتند بر پهلوئی سرود

(نامه ی نامور، ص ۳۱۱)

با کمی دقت و تعمق در معانی بیت های یاد شده، می توان این گونه نتیجه گرفت که تنوع سازها و آهنگ و ریتم ها چنان ندای دلکش و گوش نوازی را ایجاد می کرده که روح هر شنونده ای را به سوی خود جذب می نموده است.

ساز چنگ و ریاب در کنار هم نواخته می شدند و در مقابل آن ها، نای و رود یا بریط و نای با هم، هم نوازی می کرده اند. به جرئت می توان گفت ساز چنگ فقط در کنار ریاب نواخته می شده و هیچ گاه در کنار نای و رود قرار نمی گرفته است. موزیک و موسیقی متنوع

موجود در شاهنامه و کلام فردوسی حاصل وجود سازهای مختلف است. زیرا تنوع آلات موسیقی، گوناگونی طنین و آهنگ را نیز به وجود می آورد و گوش را از شنیدن یک نوع موسیقی خاص خسته کننده رهایی می بخشد. مطمئناً فردوسی، به دلیل این که حکیم بوده است، می دانسته که انسان ها، به مقتضای طبیعت خود، تنوع طلب اند.

سازهای رزمی:

تپیره:

دهل، طبل، کوس. دهلی که در سرش پهن و میان باریک است.

(فرهنگ جامع شاهنامه، ص ۵۴۱)

تپیره برآمد ز پرده سرای

خروشیدن زنگ و هندی درای

(شاهنامه، چاپ مسکو، ص ۱۶۱)

جروس:

زنگ، زنگوله، زنگ بزرگ. جسمی تو خالی از آهن و مس که بر آن کوبند.

(فرهنگ جامع شاهنامه، ص ۲۲۷)

غوباسانان و بانگ جروس

همی آمد از دور از پیش و پس

(همان، ص ۲۳۷)

کوس:

طبل بزرگ، دهل.

(همان، ص ۸۳۳)

بزد کوس روین و هندی درای

سواران سوی رزم کردند رای

(نامه ی نامور، ص ۲۲۶)